

کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه متخصصان اطلاع‌رسانی شاغل در کتابخانه‌های مرکزی دانشگاه‌های شهر تهران

(۱) سپیده فهیمی فر*

دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء(س)

دریافت در: ۸۷/۰۳/۲۰

(۲) امیر غائبی

داوری در: ۸۷/۰۴/۲۳

عضو هیئت علمی گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه الزهراء(س)

اصلاح در: ۸۷/۰۷/۱۷

پذیرش در: ۸۷/۰۷/۲۰

چکیده: کتابخانه‌های دانشگاهی به دلیل نیاز فزاینده به منابع اطلاعاتی روزآمد با مسأله فراهم‌آوری، سازماندهی، دسترس پذیر نمودن منابع (اعم از چاپی و الکترونیکی) مواجه هستند. از این رو پژوهش دربارهٔ فواید و مشکلات فراهم‌آوری منابع الکترونیکی و همچنین بررسی ویژگی‌ها و کاستی‌های کتاب‌های الکترونیکی از اهمیت خاصی برخوردار است. روش پژوهش، پیمایشی و ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه و مصاحبه است. نمونه آماری مورد مطالعه، متشکل از ۶۰ نفر کتابدار دانشگاهی شاغل در شش دانشگاه شهر تهران است.

بر اساس نتایج این پژوهش، در نظر کتابداران، قابلیت چند رسانه‌ای مهم‌ترین عامل در افزایش تمایل کاربران و اشغال فضای کم به ویژه برای کتاب‌های چند جلدی و مرجع، آسانی انتخاب، امانت کتاب به صورت هم‌زمان و غیره به ترتیب از مهم‌ترین عوامل تمایل کتابداران نسبت به کتاب‌های الکترونیکی است.

یافته‌ها نشان می‌دهند، مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری، نبود فهرست همگانی در زمینه کتاب‌های الکترونیکی، پایین بودن سطح آشنایی کاربران، نفوذگرهای موجود و عواملی نظیر خستگی چشم هنگام مطالعه این کتاب‌ها و غیره از جمله مشکلات مربوط به این کتاب‌ها در نظر کتابداران دانشگاهی مورد مطالعه است.

کلید واژه‌ها: کتاب الکترونیکی، کتابداران دانشگاهی، متخصصان اطلاع‌رسانی

* نویسندهٔ رابط: sepidehfahimi@yahoo.com ۲۰۰۴

۱. مقدمه

هم‌زمان با رشد اطلاعات، ابزارهای جدیدی برای ذخیره و تبادل اطلاعات به وجود آمده‌اند. در گذشته اطلاعات در قالب‌های چاپی همانند کتاب و مجله، از سوی ناشران با صرف زمانی طولانی و هزینه بالاتر در دسترس مخاطبان قرار می‌گرفت، اما امروزه هزینه‌های کمتر و صرف زمان کوتاه‌تر، منجر به تمایل روزافزون ناشران به نشر اطلاعات به صورت الکترونیکی گشته است.

کتابخانه‌های دانشگاهی به علت نیاز فزاینده به اطلاعات روزآمد و شکوفایی حوزه‌های جدید تحقیقاتی نیازمند منابع اطلاعاتی بی‌شماری می‌باشند، بنابراین مجموعه‌سازی تنها از طریق منابع چاپی منجر به کمبود فضای لازم برای تأمین منابع اطلاعاتی مورد نیاز گشته و کتابخانه، نمی‌تواند به خوبی رسالت خویش را در امر خدمت‌رسانی به انجام رساند. کتاب‌های الکترونیکی می‌توانند در این میان به کمک کتابخانه‌ها بشتابند تا بتوانند با ارائه ویژگی‌های سودمند خود، کمک شایانی نمایند.

۲. تاریخچه کتاب‌های الکترونیکی

در سال ۱۹۴۵ «وان‌وار بوش»^۱ در مقاله‌ای با عنوان «آن چنان که ممکن است فکر کنیم»^۲ مفهوم وسیله‌ای به اندازه میز را، به نام «می مکس»^۳ مطرح کرد که به عنوان نخستین کتاب الکترونیکی شناخته شد. می مکس ابزاری است که برای ذخیره کتاب‌ها، یادداشت‌ها و مکاتبه‌ها استفاده می‌شد. این ابزار دارای حافظه‌ای بزرگ برای ذخیره اطلاعات بود. این دستگاه هیچ‌گاه از قالب یک طرح فراتر نرفت و به عنوان نخستین طرح شکست خورده، در صف طولانی مخترعین کتاب‌های الکترونیکی قرار گرفت (استیفن و وایلد ۱۹۹۸؛ علیدوستی و شیخ‌شعاعی ۱۳۸۵، ۱۰۳-۱۰۵؛ بارکر، ۱۳۷۳؛ ۲۰۰۳ Ann Hughes).
با ظهور طرح گوتنبرگ^۴ در سال ۱۹۷۱ (طرح تبدیل کتاب‌های چاپی به کتاب‌های الکترونیکی)، مزایای بسیاری پیش‌روی کاربران قرار گرفت و تمایل نسبت به این کتاب‌ها را روز به روز بیشتر کرد. در دهه ۱۹۸۰ منابعی به شکل الکترونیکی بر روی لوح فشرده به بازار عرضه شد. قابلیت حمل و نقل کتاب‌های الکترونیکی یکی از ویژگی‌های این نوع کتاب‌ها در دهه ۸۰ است.

در دهه ۱۹۹۰، تولید و عرضه کتاب‌های الکترونیکی به وسیله ده‌ها هزار قالب متن اختصاصی ناسازگار، که تنها بر روی دستگاه‌هایی ویژه قابل رؤیت بود و نیاز به تجهیزات خاص داشت، دنبال می‌شد. در این زمان کتاب‌هایی با محتوای غیرداستانی توسط برخی از ناشران که در حوزه تجارت، علوم و فناوری کار می‌کردند وارد بازار شد. در سال ۱۹۹۱، شرکت «سونی» دستگاه کتاب‌خوان الکترونیک را در ایالات متحده آمریکا عرضه کرد. رایانه شخصی به نام «پاوربوک» توسط شرکت «آپل» در سال ۱۹۹۱ با کیفیتی بالاتر از دستگاه شرکت «سونی» ارائه شد و شرکت «ووایارژ» به نشر مجموعه‌های چند رسانه‌ای بر روی لوح فشرده برای استفاده در این دستگاه پرداخت (نیکنام ۱۳۸۱؛ آذرنگ ۱۳۸۲). در این دهه، دو نرم افزار اختصاصی هدفمند به منظور یکپارچه‌سازی در زمینه خوانش کتاب‌های الکترونیکی با استفاده از رایانه‌های شخصی و قابل حمل و دیگر وسایل و ابزار الکترونیکی به بازار آمدند و بعضی از نرم‌افزارهای اختصاصی برای «دستیار الکترونیکی شخصی»^۵ از قبیل «موبی پاکت»^۶ محصول فرانسه و وسیله دیگری محصول کره جنوبی به نام «های بوک» یا «های ایبوک»^۷، به‌عنوان رقیبی با هزینه‌ای در حد متوسط به نسبت دیگر وسایل الکترونیکی، به وجود آمد. «های بوک» افزون بر امکان مطالعه کتاب‌های الکترونیکی مجال استفاده از فایل‌های صوتی «MP۳» را نیز به کاربر می‌دهد (لی ۲۰۰۴، ۵۰؛ Ann Hughes ۲۰۰۳).

در اواخر دهه ۱۹۹۰، مؤسسه ملی استانداردها و فناوری گردهمایی ویژه کتاب‌های الکترونیکی^۸ را برگزار کرد که بیش از ۱۰۰ ناشر کتاب، شرکت‌های نرم‌افزاری اصلی و تولیدکنندگان کتاب‌های الکترونیکی در آن شرکت کردند و نیز در نمایشگاه کتاب فرانکفورت، جوایزی به محتوا و طراحی کتاب‌های الکترونیکی اهدا شد. در نهایت، در پایان این دهه، نمونه‌های بسیاری از کتاب‌های الکترونیکی برای استفاده با دستیار الکترونیکی شخصی به بازار آمد (Ann Hughes ۲۰۰۳).

۳. تعاریف کتاب الکترونیکی

مفاهیمی که در کتاب چاپی ملاحظه می‌شود همانند مفاهیمی هستند که در نوع الکترونیکی آن دیده می‌شود. در حقیقت ابزار اطلاع‌رسانی تغییر کرده و ماهیت اطلاع‌رسانی همواره

ثابت است. فرهنگ لغت مختصر آکسفورد (۲۰۰۵) کتاب الکترونیکی را چنین تعریف می‌کند: وسیله الکترونیکی قابل دسترس که به واسطه آن می‌توان متن یک کتاب را خواند، هم‌چنین کتابی که متن آن در یک قالب الکترونیکی به منظور خواندن، روی چنین وسیله‌ای یا صفحه رایانه مورد استفاده قرار می‌گیرد. یا کتابی که متن آن تنها یا از همان ابتدا در اینترنت موجود می‌باشد و ممکن است بعدتر به صورت چاپی نیز منتشر شود. تعریف واژه‌نامه آکسفورد از کتاب‌های الکترونیکی هم در معنای کتاب‌های الکترونیکی و هم در مقوله دستگاه الکترونیکی می‌گنجد (Tedd ۲۰۰۵).

در دانشنامه آزاد ویکی پدیا (۲۰۰۷) آمده است: کتاب الکترونیکی نسخه‌ای الکترونیکی از یک کتاب است. اصطلاحی است که به‌طور مبهم هم به ارائه اطلاعاتی در قالب رقمی (دیجیتالی) و هم به ابزاری سخت‌افزاری برای خواندن کتاب در قالب رقمی اطلاق می‌شود. برخی از کاربران معنای دوم را به «دستگاه‌های الکترونیکی»^۹ اختصاص می‌دهند. لینچ^{۱۰} (۲۰۰۱) معتقد است که مانع اصلی در اشاعه و نشر کتاب‌های الکترونیکی وجود اصطلاحات ناسازگار و مبهمی است که به عنوان یک منبع گیج‌کننده در بزرگ جلوه دادن کتاب‌های الکترونیکی در نظر خوانندگان، مؤثر است. او تلاش می‌کند تمایز بین کتاب‌های الکترونیکی، کتاب‌های رقمی و وسایل و ابزارهای فیزیکی استفاده شده به منظور خواندن کتاب‌های الکترونیکی را بیان نماید.

در منابع فارسی کتاب الکترونیکی را بازنمونی از یک کتاب چاپی دانسته‌اند که گاهی نیز از همان آغاز به صورت رقمی تولید شده است و نسخه چاپی مشابهی ندارد (یعقوبی ۱۳۸۱).

علیدوستی و شیخ‌شعاعی (۱۳۸۵) اظهار می‌دارند: کتاب الکترونیکی، کتابی است که به شکل رقمی درآمده و با رایانه قابل خواندن باشد. این نوع کتاب به صورت پیوسته یا بر روی لوح فشرده ارائه می‌شود. به عبارت دیگر پدیده جدید کتاب الکترونیکی به خواننده اجازه می‌دهد به جای مراجعه مستقیم به کتابفروشی، کتاب را از طریق رایانه شخصی خود بخرد و یا حتی متن آن را ببیند، و اگر خواست نسخه‌ای از آن را بر روی ابزارهای اطلاعاتی نظیر دیسکت، سی‌دی،

دی وی یا کاغذ ضبط کند یا به سخت افزار انتقال دهد، که این امر بر اقتصاد کتاب تاثیر فراوان خواهد داشت (آذرنگ، ۱۳۸۱).

۴. ویژگی‌ها و کاستی‌های کتاب‌های الکترونیکی

به‌طور معمول افراد زمانی به سوی فناوری‌های نوین روی می‌آورند که فواید و مزایای فراوانی متوجه آنها شود. هر طرحی زمانی با موفقیت روبرو خواهد شد که ویژگی‌های آن معین گشته و طرح‌های قبلی در آن لحاظ شده، تا با استقبال کاربران مواجه گردد. هم‌چنین زمانی افراد از کتاب چاپی به سوی کتاب الکترونیکی روی می‌آورند که استفاده از آن راحت‌تر و مزایای آن بیشتر باشد. در این بخش به برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های کتاب‌های الکترونیکی مانند قابلیت‌های عمومی، کاربرپسندی، کاهش هزینه، توزیع‌پذیری و قابلیت‌های خاص برای کتابخانه‌ها و برخی از کاستی‌های آن اشاره خواهد شد.

۴-۱. قابلیت‌های عمومی

- پیوندهای فرامتنی و درون‌متنی: با استفاده از این قابلیت، می‌توان از یک قسمت متن به صفحه‌ای دیگر، بدون خواندن تمام متن صفحهٔ ابتدایی مراجعه کرد. نیز با استفاده از پیوندهای فرامتنی و درون‌متنی می‌توانید از زندگی‌نامهٔ پدیدآور، یا دیگر آثار او و حتی اطلاعاتی راجع به منابع و مأخذ استفاده شده توسط نویسنده اطلاعاتی به‌دست آورید.
- قابلیت چند رسانه‌ای: امکان استفاده از صوت، تصاویر ثابت و متحرک، متن، نمودار و سایر موارد را در اختیار کاربر قرار می‌دهد. حتی می‌توانید به مطالب موجود، به صورت متن گویا گوش دهید. برخی نرم‌افزارها نظیر «مایکروسافت ریدر» این امکان را خواهند داد.
- سازگاری با نیازهای افراد ناتوان: کتاب‌های الکترونیکی می‌توانند برای ناتوانان جسمی و نیز افرادی که مراجعه به کتابخانه برای آنها بسیار دشوار است، مؤثر باشد. از سویی وجود نرم‌افزارهای توسعه‌یافتهٔ این گونه متون، مشکلات ناشی از کمبود کتاب‌های چاپی برای نابینایان را کاهش می‌دهد و شرایطی را فراهم می‌کند که این‌گونه کتاب‌ها

برای آنها خوانده شود. برخی از نرم افزارها، متون رقومی موجود را به صورت خودکار به خط بریل، به منظور استفاده نابینایان تبدیل می کنند.

▪ ابزارها و خدمات: امکان جستجوی پیشرفته (کوتاه سازی، منطق بولی، براساس فیلد، هم جوارسازی)، به جز زمانی که متن در قالب تصویر ذخیره شده باشد، نمایش نتایج جستجو با برجسته سازی واژه های یافت شده در متن، امکان نشان گذاری، امکان برجسته سازی متن، امکان نوشتن نظر و برجسب زدن، امکان بزرگ نمایی، داشتن حاشیه به منظور ثبت یادداشت ها، نسخه برداری اطلاعات از یک جا و قرار دادن آن در جای دیگر، ابزار جهت یابی به منظور ایجاد ارتباط میان بخش اصلی متن و فهرست مندرجات یا نمایه.

▪ واژه نامه ها: برخی از کتاب های الکترونیکی به منظور افزایش راحتی کاربر، کتاب های مرجعی نظیر واژه نامه ها را به آن پیوست می کنند، این امر دسترسی سریع به معنای واژه های مورد نظر در درون متن را فراهم می نماید.

▪ امکان مطالعه کتاب های الکترونیکی در نور پایین: یا در تاریکی کامل که با استفاده از دستگاه های ویژه این کتاب ها «دستگاه کتاب خوان الکترونیک» انجام می پذیرد.

▪ امکان جا به جایی راحت و سریع یک مجموعه کتاب: با ذخیره حجم بالایی از مطالب، به عنوان نمونه یک دایره المعارف چندین جلدی، که حجم بالا و وزن بسیار زیادی را در قالب چاپی در بردارد، می توان آن را به راحتی حمل کرد و یا حتی برخی از دستگاه های اختصاصی الکترونیک خوان دارای حجم ذخیره سازی بالایی می باشند. به گونه ای که کاربر می تواند برای خود یک کتابخانه شخصی ترتیب دهد.

▪ امکان اصلاح اشتباهات: به گونه ای که از طریق بارگذاری غلط نامه یا بارگذاری متن تصحیح شده، می توان به آسانی در مورد ویرایش یک کتاب اقدام کرد. این مزیت هم چنین می تواند برای کتاب هایی که در قالب چاپی عرضه می شوند، مفید واقع گردد.

۲-۴. کاربر پسندی

▪ رابط کاربر: کتاب های الکترونیکی بر روی رایانه های شخصی و قابل حمل، قابل دسترس اند، به گونه ای که نیاز به مراجعه به کتابخانه (البته در فرم پیوسته آن) را از

بین می‌برند. این مزیت به ویژه برای دانشجویانی که از آموزش از راه دور استفاده می‌کنند، بسیار مؤثر است. عدم نیاز به اتصال پیوسته به اینترنت در تمام مدت استفاده، مستندسازی کامل، دارابودن گزینه کمک (Help) در تمامی موارد استفاده و راهنمای آموزشی برای استفاده، از دیگر مزیت‌های این رسانه برای کاربران به شمار می‌رود.

- تنوع کانال‌های دسترسی: به‌گونه‌ای که با وجود عملکردهای استفاده از چاپ می‌توان یک صفحه یا چند صفحه از مطلب مورد نظر را برای کاربر آماده کرد و حتی می‌توان محدوده‌ای از صفحات مختلف را انتخاب و با کیفیت خوبی در اختیار کاربر گذاشت.
- دسترسی دائمی از برخی جهات: عدم محدودیت زمانی و مکانی، عدم نگرانی از دسترسی به برخی کتاب‌ها که چاپ آنها به پایان رسیده است.
- دسترسی به قسمت‌های مورد علاقه یک متن: امکان دسترسی و خرید فصول یا حتی پاراگراف‌های مورد نظر در یک متن.
- استفاده هم‌زمان یا چند کاربره: به طور هم‌زمان از طریق شبکه قابل دسترس می‌باشند

۳-۴. کاهش هزینه

- پایین آمدن هزینه‌های انتشار: مانند هزینه برای کاغذ، جوهر، صحافی، تجلید، حمل و نقل، هزینه پست برای ناشران. اما در عوض هزینه برای کاربران به دلیل پیدایی نیازهایی از قبیل هزینه دستگاه خواننده، پهنای باند و نرم‌افزارهای لازم در برخی کشورها بالا می‌رود.
- کمک به محیط‌زیست: از نظر زیست‌محیطی می‌تواند منجر به کاهش قطع درختان، به منظور تولید کاغذ، گردد و از این نظر به محیط‌زیست و هزینه‌های مربوط به تولید خمیر کاغذ کمک نماید.

۴-۴. توزیع پذیری

- امکان توزیع گسترده در اینترنت: به‌گونه‌ای که می‌توان با صرفه‌جویی زمانی، کتاب الکترونیکی را در هر کجای دنیا خریداری کرد. از سویی آسانی پخش کتاب‌های

الکترونیکی می‌تواند تا حدی بحرانی‌ترین حلقهٔ چرخهٔ نشر را حل نماید. انتشار کتاب، در شکل الکترونیکی باعث تغییر در نحوهٔ عرضه و فروش، تبلیغ و ترویج این کتاب‌ها گشته و اقتصاد آن را تضمین می‌نماید. به‌ویژه با کاهش هزینهٔ مداوم ارتباطات شبکه‌ای، قدرت رقابت از سایر رسانه‌های ارتباطی دیگر گرفته شده و کاربران به استفاده بیشتر از کتاب الکترونیکی، از طریق ارتباط شبکه‌ای، تشویق می‌شوند.

۴-۵. قابلیت‌های خاص برای کتابخانه‌ها

- ارائهٔ رکورد مارک: نیاز برای یکپارچه‌سازی کتاب‌های الکترونیکی به معنای دقیق کلمه، با موارد دیگری احساس می‌شود. بنابراین ابر داده^{۱۱} بیشتر در شکل پیشینه‌های مارک مورد نیاز است. به‌گونه‌ای که جستجو هم در مدخل الکترونیکی یک کتاب و هم در مدخل چاپی آن انجام گیرد.
- ارائهٔ آمارهای کامل و قابل بهره‌برداری: برای نمونه می‌توان از طریق وب از میزان استفاده کاربران اطلاع پیدا کرد و در نتیجه مدیریتی پویا در مورد این‌گونه کتاب‌ها ایجاد نماید.
- انطباق با نیازمندی‌های نظام کتابخانه: یکپارچگی با نظام محلی، در صورت امکان یکپارچگی با خدمات حال و آینده کتابخانه، امکان روزآمدسازی، امکان یکپارچه‌سازی منابع در محیط فراگیری مجازی.
- صرفه‌جویی در فضای قفسه‌های کتابخانه‌ها به دلیل کاهش حجم منابع در قالب کتاب‌های الکترونیکی با وجود قابلیت قلم‌های قابل اصلاح.
- با گذشت زمان کتاب‌های الکترونیکی از بین نمی‌روند و به مانند کتاب‌های چاپی نیازمند مراقبت بسیار نیستند.
- عدم امکان سرقت یا گم شدن کتاب‌های الکترونیکی که از طریق اینترنت قابل دسترسی می‌باشند.
- عدم انتظار برای لیست‌های ذخیره و امانت کتاب‌هایی که از طریق شبکه اینترنت تهیه می‌شوند.
- تحویل سریع کتاب‌های خریداری شده.

- آسانی انتخاب و سفارش، که این امر منجر به صرفه‌جویی در بسیاری از هزینه‌ها می‌شود.
- صرفه‌جویی در زمان مربوط به قفسه‌خوانی یا وجین منابع.
- توانایی آماده‌کردن قلم‌های سازگار با نیاز مراجعه‌کننده و امکان خروجی‌های صدا و غیره که برای دانشجویان نابینا امکان برآورده شدن نیازهای آنها را فراهم می‌سازد (علیدوستی و شیخ‌شعاعی ۱۳۸۵، ۱۰۶-۱۱۰؛ آذرنگ ۱۳۸۲؛ Wikipedia ۲۰۰۷؛ Littman ۲۰۰۴؛ Tedd ۲۰۰۵؛ Snowhil ۲۰۰۱).

۴-۶. کاستی‌ها

- دوام: نسل جاری سخت‌افزارهای ارائه دهنده کتاب‌های الکترونیکی، در مقایسه با کتاب‌های چاپی شکننده و حساس می‌باشد (علیدوستی و شیخ‌شعاعی ۱۳۸۵، ۱۱۰) در حالی که آرمز (۲۰۰۰)، دوام را جز مزیت‌های کتاب الکترونیکی بیان می‌نماید و می‌گوید: کتاب الکترونیک دچار فرسودگی نمی‌شود، در نتیجه به محافظت نیاز چندانی ندارند (لی ۲۰۰۴، ۵۷).
- تغییرات سریع فناوری: منسوخ شدن وسایل مبتنی بر فناوری و قدیمی شدن آنها، از رده خارج شدن سخت‌افزارها و نرم‌افزارهای وابسته به کتاب الکترونیکی.
- مسأله کمیت: تعداد کتاب‌های موجود در قالب الکترونیکی هنوز بسیار ناکافی می‌باشد و پاسخگوی نیاز قشر عظیم کتاب‌خوانان نیست و بسیاری از این کتاب‌ها در کشورهای دیگر به زبان انگلیسی و با تمایل به سوی ایالات متحده آمریکا می‌باشند.
- نبود فهرستی همگانی در زمینه کتاب‌های الکترونیکی به منظور انتخاب و سفارش کتاب‌ها به مانند کتاب‌ها چاپی. اگر چه مجله کتابداری «چویس»، فهرست برخی از این منابع را در اختیار می‌گذارند، اما پوشش منابع آنها بسیار پایین است.
- سازماندهی و اطلاعات کتابشناختی این گونه کتاب‌ها به ندرت کافی می‌باشد (لی ۲۰۰۴، ۵۶).
- قانون حقوق پدیدآورنده: به دلیل آنکه حق مؤلف در حوزه الکترونیکی مانند حوزه چاپی اهمیت می‌یابد، ناشران این گونه کتاب‌ها محدودیت‌های بسیاری برای جلوگیری

از استفاده‌های غیرقانونی این کتاب‌ها بدون درک نیازهای کتابخانه‌ها و مجوزهای لازم در زمینه مطالعه، چاپ و امانت بین کتابخانه‌ای، در نظر گرفته‌اند.

- مسأله سازگاری: به دلیل معین نشدن استانداردهای خاص برای سخت‌افزار و نرم‌افزار کتاب‌های الکترونیکی، استفاده از آنها مشکلاتی برای کاربران به دنبال داشته است. ممکن است کتابی که با یک نرم‌افزار معین یا در یک دستگاه مخصوص خوانده می‌شود در دستگاهی دیگر قابل خواندن نباشد.
- مشکلات مربوط به امانت بین کتابخانه‌ای: برخی از کتابخانه‌ها تنها می‌توانند به کاربران خود در زمینه استفاده از کتاب‌های الکترونیکی خدمت‌رسانی نمایند و ناشران طرف قرارداد با آنها اجازه این‌گونه امانت را به آنها نمی‌دهد. به منظور استفاده مشترک می‌باید قراردادی با محتوایی متفاوت تنظیم گردد، که در مقابل هزینه‌ای را برای کتابخانه‌ها در پی خواهد داشت (علیدوستی و شیخ‌شعاعی ۱۳۸۵، ۱۱۰-۱۱۲).

۵. بهره‌مندی^{۱۲} کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی

افراد گوناگونی در فعالیتهای مربوط به تولید، اشاعه و استفاده کتاب‌های الکترونیکی سهم دارند. گروهی نظیر نویسندگان با تولید اطلاعات موجود در این رسانه، ناشران با نشر آنها، جمع‌آوری کنندگان با گردآوری این منابع از سوی چندین ناشر، کتابداران با اشاعه این منابع از آنها بهره‌مند می‌شوند و کاربران - که حلقه نهایی این زنجیر محسوب می‌شوند- از اطلاعات موجود بهره برده و سعی در ارائه دانش جدید یا افزایش دانش خود دارند.

۵-۱. کاربران

- کاربران، شامل کارکنان آموزشی، محققان، اساتید و دانشجویان در محیط دانشگاهی است. با وجود مزایایی که در بخش مربوط به آسایش کاربر و قابلیت‌های خاص برای کتابخانه‌ها مطرح شد، برخی از معایب نیز در مورد استفاده از این کتاب‌ها وجود دارد:
- برای استفاده از این کتاب‌ها، دانشجویان به ابزارها و تجهیزات خاصی نظیر رایانه‌های شخصی، رایانه‌های قابل حمل، وسایل الکترونیکی یا ارتباط به اینترنت نیاز دارند.

- اگر چه در کتاب الکترونیکی امکان جستجو به راحتی برای کاربر فراهم است اما امکان دارد به دلیل مشکلاتی نظیر زبان طبیعی آن‌طور که باید کاربر پسند نباشد.
- اگر یک کتابخانه دانشگاهی بخواهد مجموعه‌ای از کتاب‌های الکترونیکی را از تأمین‌کنندگان مختلف فراهم نماید، نیازمند به استانداردسازی ساختاری است، زیرا در غیر این صورت موجب سردرگمی کاربر هنگام استفاده از آنها خواهد شد.
- دانشجویانی که قصد انجام پژوهشی را دارند به‌طور معمول تعدادی کتاب را بر روی میز خود قرار داده و از آنها در کنار هم به راحتی استفاده می‌نمایند، مطالب آنها را با هم مقایسه کرده و نتیجه‌گیری می‌نمایند. اما امکان دسترسی هم‌زمان به چند کتاب الکترونیکی مشکل است (Tedd ۲۰۰۵).

۵-۲. کارشناسان کتابداری و اطلاع‌رسانی^{۱۳}

- کارشناسان کتابداری و اطلاع‌رسانی رابط بین ناشران، تولیدکنندگان کتاب‌های الکترونیکی و نیازهای کاربران هستند. با وجود مزایای اشاره شده در بخش قابلیت‌های خاص برای کتابخانه‌ها، کارشناسان کتابداری و اطلاع‌رسانی برای مجموعه‌سازی با پیچیدگی‌هایی مواجه هستند که مهم‌ترین آنها عبارتند از:
- ناشرانی که کتاب‌های الکترونیکی را برای کاربران مهیا می‌کنند، انواع مجوز را که چگونگی دسترسی به کتاب‌های الکترونیکی را کنترل می‌کنند، در نظر دارند. از این رو کارشناسان کتابداری و اطلاع‌رسانی نیز با انواع مجوزها سر و کار دارند و مجبورند این مجوزها را برای کاربران تشریح کنند.
 - تنوع رابط کاربر در بین ارائه‌کنندگان کتاب‌های الکترونیکی موجب شده است که کارشناسان کتابداری و اطلاع‌رسانی انواع مستندات راهنمای کاربر (اعم از چاپی و الکترونیکی) را تهیه کنند تا کاربران بتوانند به راحتی از آنها استفاده کنند (Tedd ۲۰۰۵).

۵-۳. ناشران

برخی از ناشران به میزان بسیار و برخی کمتر درگیر تولید کتاب‌های الکترونیکی شده‌اند و

تعدادی دیگر منتظر نتیجه بازاریابی این گونه کتاب‌ها هستند. دسته‌ای از ناشران که در حوزه کتاب‌های الکترونیکی فعالیت می‌کنند به صورت گزینشی عبارتند از:

- «آکسفورد رفرنس آنلاین»^{۱۴} از دانشگاه آکسفورد که مجموعه هسته‌ای از ۱۳۰ زبان در حوزه کارهای مرجع موضوعی را فراهم کرده است
(<http://www.oxfordreference.com>).

- وایلی اینترساینس آنلاین بوکس^{۱۵} که دسترسی به ۱۳۰۰ عنوان کتاب‌های الکترونیکی را در حوزه علوم کلیدی در اختیار می‌گذارد
(<http://www.interscience.wiley.com>)

۴-۵. تجمیع کنندگان کتاب‌های الکترونیکی^{۱۶}

در بازار کتاب‌های الکترونیکی شرکت‌هایی هستند که محتوای تعدادی از کتاب‌های الکترونیکی از ناشران مختلف را از طریق نرم‌افزارها و سخت‌افزارهای خاصی در اختیار دیگران به مانند کتابخانه‌ها قرار می‌دهند.

«ساتیا نارایانا»^{۱۷} در سال ۲۰۰۴، در کارگاه یونسکو در بنگالور نقش جمع‌آوری کنندگان کتاب‌های الکترونیکی را مطرح کرد و نتیجه گرفت که آنها به‌عنوان شرکای جدید کتابخانه‌ها، با وجود فرصت‌های همکاری و تهدیدهای رقابتی، محسوب می‌گردند (Tedd ۲۰۰۵). فهرستی از جمع‌آوری کنندگان، که کتابخانه‌های دانشگاهی با آنها در ارتباطند، عبارتست از:

- **نت لایبرری**^{۱۸}

این جمع‌آوری کننده، دسترسی به بیش از ۷۵۰۰ عنوان، از بیش از ۴۰۰ ناشر را در اختیار می‌گذارد و چندی است توسط ۱۲۰۰۰ کتابخانه، مورد استفاده قرار می‌گیرد و هم‌چنین «اسی ال سی»^{۱۹} را در اختیار می‌گذارد.

- **سفاری تک بوکز آنلاین**^{۲۰}

که از سوی پروکوئست^{۲۱} برای کتابخانه‌های دانشگاهی مورد استفاده قرار می‌گیرد. پوشش موضوعی آن در اصل در حوزه فناوری است و هزاران عنوان کتاب الکترونیکی را از سوی ناشران گوناگون، در دسترس قرار می‌دهد (Tedd ۲۰۰۵).

۵-۵. پدیدآورندگان^{۲۲}

همان‌طور که بیشتر مجلات الکترونیکی نسخه‌ای از مجلات چاپی در شکل الکترونیکی می‌باشند، بیشتر کتاب‌های الکترونیکی نیز نسخه‌ای از کتاب‌های چاپی خود می‌باشند. بنابراین تعداد کتاب‌هایی که اصل آنها الکترونیکی باشد، بسیار اندک است. بنابراین نویسندگان، نیازمند به استفاده از فنون گوناگونی برای پیشرفت کتاب‌های الکترونیکی، که از ابتدا نسخه الکترونیکی آنها تولید شده، هستند و نویسندگان این گونه کتاب‌ها به مانند کتاب‌های چاپی، مالک محتوای کتاب خود می‌باشند و باید حق مؤلف برای کتاب‌های آنها نیز در نظر گرفته شود. از سوی دیگر به مانند کتاب‌های چاپی باید توافقی بین ناشر و نویسنده کتاب‌های الکترونیکی مبنی بر سهم به‌دست آمده از فروش آنها، در نظر گرفته شود (Tedd ۲۰۰۵).

۶. انواع کتاب‌های الکترونیکی

در کتابخانه‌های دانشگاهی انواع گوناگونی از کتاب‌های الکترونیکی مورد نیاز هستند، که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱-۶. کتاب‌های درسی:

متونی با پیوندهای درونی می‌باشند. بسیاری از ناشران در حال تدارک کتاب‌های الکترونیکی از کتاب‌های چاپی هستند.

۲-۶. کتاب‌های چندرسانه‌ای:

این کتاب‌ها می‌توانند شامل صدا و تصویر باشند و به ویژه برای دانشجویان مهندسی و علوم پزشکی و غیره مفید باشند. چنین کتاب‌هایی از همان آنها به صورت رقومی در بازار کتاب‌های الکترونیکی تولید شدند.

۶-۳. کتاب‌های راهنما:

که نیاز به روزآمدسازی آنها بسیار احساس می‌شود، که باید طی دوره‌های زمانی متعدد روزآمد گردند.

۶-۴. کتاب‌های مرجع:

که به‌عنوان نمونه در پایگاه «آکسفورد رفرنس آنلاین» قابل دسترس می‌باشند.

۶-۵. نسخه‌های رقومی کتاب‌های خارج از چاپ:

در ولز، طرحی با عنوان «کتاب‌ها از زمان گذشته»^{۲۳} مطرح شد و متعهد شد، کتاب‌های خارج از چاپ را هم به زبان «ولش» و هم انگلیسی به صورت الکترونیکی قابل دسترس نماید. جستجو کننده قادر است یک جستجوی تمام متنی را به هر دو زبان در میان کل مجموعه یا در کتاب خاص انجام دهد و به همان خوبی می‌تواند تصاویر هر صفحه و نگارش و نیز طرح اصلی را ببیند (Tedd ۲۰۰۵).

۷. کلیات پژوهش

۷-۱. بیان مسأله

نقش کتابخانه‌های دانشگاهی به عنوان بخشی از نظام آموزش عالی و مرکز گردآوری و انتقال اطلاعات علمی و نیز به عنوان کانون تأمین امکانات تحقیق، به‌طور کامل پذیرفته شده است. بنابراین مراجعان آنها به دنبال یافتن اطلاعات در کمترین زمان ممکن می‌باشند. اگرچه کتاب‌های چاپی می‌توانند پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی کاربران باشند، اما با رشد فناوری اطلاعات و نیاز افراد به اطلاعات روزآمد، کتابخانه‌ها دیگر نمی‌توانند نیاز اطلاعاتی و مطالعاتی کاربران را تنها با تکیه بر منابع چاپی تأمین کنند. ویژگی‌های منحصر به‌فرد کتاب‌های الکترونیکی برای کاربران، کتابداران، ناشران و جمع‌آوری‌کنندگان کتاب‌های الکترونیکی موجب شده است نشر کتاب از قالب سنتی به قالب الکترونیکی تغییر نماید. کتابخانه‌ها و کتابداران برای تأمین نیازهای کاربران خود نیازمند شناسایی این کتاب‌ها و

ویژگی‌های آنها هستند. شناخت دلایل تمایل کاربران نسبت به کتاب الکترونیکی از سوی کتابداران، به عنوان واسطه‌های اطلاعاتی، شناخت مهم‌ترین دلایل استقبال کتابخانه‌ها از سوی کتابداران و آگاهی از مهم‌ترین مشکلات مربوط به این کتاب‌ها در کتابخانه‌ها، از یک سو می‌تواند ناشران و بهره‌مندان را در ساخت کتاب‌های الکترونیکی منطبق با نیازهای کاربران و کتابخانه‌ها تشویق نماید و از سوی دیگر موجب درک نیاز کاربران و رضایتمندی آنها از خدمات کتابخانه‌ها خواهد شد.

۲-۷. هدف پژوهش و پرسش‌های اساسی

هدف این پژوهش توصیف فواید و مشکلات کتاب‌های الکترونیکی و یافتن میزان اهمیت آنها از دیدگاه کتابداران دانشگاهی است. پرسش‌های اساسی این پژوهش عبارتند از:

۲-۷-۱. دلایل تمایل کاربران نسبت به کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه کتابداران

دانشگاهی چیست؟

۲-۷-۲. مهم‌ترین دلایل گرایش کتابداران دانشگاهی نسبت به فراهم‌آوری کتاب‌های

الکترونیکی چیست؟

۲-۷-۳. مهم‌ترین مشکلات مربوط به فراهم‌آوری کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه

کتابداران دانشگاهی چیست؟

۳-۷. پیشینه پژوهش

با توجه به جستجوهای انجام گرفته در بیشتر کتابخانه‌های مرکزی دانشگاهی و نیز پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران و کتابخانه ملی ایران، پایان‌نامه یا پژوهشی به زبان فارسی در زمینه کتاب‌های الکترونیکی یافت نشد.

آنوراجا^{۲۴} (۲۰۰۶) در پژوهش خود «استفاده از کتاب‌های الکترونیکی در محیط تحقیقاتی و دانشگاهی: یک مطالعه موردی از مؤسسه علمی هند»، به بررسی استفاده و کاربرپسندی کتاب‌های الکترونیکی در محیط تحقیقاتی و دانشگاهی پرداخت. این تحقیق با استفاده از ابزار پرسشنامه، که به صورت الکترونیکی در اختیار کاربران قرار گرفت، انجام شده است. تحقیقات وی نشان داد که در میان پاسخ‌دهندگان، دانشجویان بیش از

کارمندان و اعضای دانشکده تمایل به استفاده از فناوری‌های جدید دارند و این افراد بیشتر در حوزه‌های فنی و کتاب‌های مرجع از کتاب‌های الکترونیکی استفاده می‌نمایند. با توجه به اینکه بیشتر پاسخ‌دهندگان بیش از ۵ سال برای اهداف گوناگون از خدمات رایانه‌ای استفاده کرده‌اند، با این حال میزان استفاده از کتاب‌های الکترونیکی در میان آنها بسیار پایین است. با توجه به اینکه پرسشنامه مورد نظر در میان ۱۰۴ نفر پاسخ‌دهنده توزیع شد، اما تنها ۳۷ نفر از آنها در دوره آموزش رایگان درباره کتاب‌های الکترونیکی شرکت کرده‌اند.

پژوهش دیگری توسط لوین کلارک^{۲۵} (۲۰۰۷) با عنوان «کتاب‌های الکترونیکی و علوم انسانی: پیمایشی در محیط دانشگاهی دنور»^{۲۶} انجام شده است. وی نتیجه گرفت که محققان دانشگاهی در رشته‌های علوم انسانی بیش از دانشجویان عادی در این دست رشته‌ها، نسبت به این کتاب‌ها آگاهی دارند اما میزان استفاده آنها از این کتاب‌ها یکسان می‌باشد. به طور کلی دانشجویان علوم انسانی نسبت به گروه‌های دیگر کمتر از کتاب‌های الکترونیکی استفاده کرده و کتاب‌های چاپی را بر نوع الکترونیکی آن ترجیح می‌دهند و کمتر به ارزش‌های افزوده، از قبیل قابلیت جستجوی کتاب‌های الکترونیکی، اهمیت می‌دهند.

شری^{۲۷} (۲۰۰۴) مقاله‌ای با عنوان «کتاب‌های الکترونیکی و کتابخانه‌های دانشگاهی» ارائه کرده است. وی در این مقاله بیان می‌دارد که نسخه رقومی هر کتاب و جستجوی تمام متن کتاب، آینده کتابخانه‌ها می‌باشد. کتاب‌های مرجع، مجموعه‌های امانی در دوره‌های طولانی مدت، مجموعه‌هایی با میزان امانت و جستجوی بسیار بالا، باید جز عناوینی باشند که در ابتدا به صورت الکترونیکی برای کتابخانه‌ها تهیه می‌گردند. در کنار تهیه نسخه الکترونیکی این منابع، فراهم‌آوری صورت الکترونیک کتاب‌هایی که در بخش ذخیره دانشگاه قرار می‌گیرند و کتاب‌هایی که گاه گم شده یا از بین می‌روند، باید در دستور کار کتابخانه‌های دانشگاهی قرار گیرد.

کوکس^{۲۸} (۲۰۰۴) در پژوهش خود، «کتاب‌های الکترونیکی: فرصت‌ها و چالش‌ها» بیان می‌نماید زمانی که کتابداران بتوانند مجموعه الکترونیکی قابل انعطاف‌تر، مرتبط‌تر و پویاتری نسبت به کتاب‌های چاپی فراهم آورند، تمایل دانشجویان و استادان نیز نسبت به آنها افزایش می‌یابد.

۷-۴. روش پژوهش

این پژوهش با روش پیمایشی و داده‌ها با استفاده از ابزار پرسشنامه گردآوری و با مصاحبه کامل شده است. نتایج به دست آمده با استفاده از نرم‌افزار «اکسل» تلخیص و توصیف شده است.

۷-۴-۱. جامعه پژوهش و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش، تمامی کتابداران کتابخانه‌های دانشگاهی دولتی شهر تهران، که در مجموع تعداد آنها ۳۰۰ نفر است، در نظر گرفته شد. نمونه آماری این پژوهش کتابداران کتابخانه‌های دانشگاه علم و صنعت، امیرکبیر، تهران، صنعتی شریف، الزهراء (س) و شهید بهشتی است. منظور از کتابداران افراد تحصیل کرده کتابداری در مقطع کارشناسی به بالا و افراد دارای مدرک کارشناسی به بالا در دیگر رشته‌ها، که دارای سابقه بیش از ۵ سال فعالیت می‌باشند، است. با توجه به جامعه مورد نظر، از هر کتابخانه ۱۰ نفر به صورت تصادفی طبقه‌بندی شده و به عنوان نمونه انتخاب شدند. در مجموع پرسشنامه بین ۶۰ نفر از کتابداران دانشگاهی توزیع شده است.

۷-۴-۲. ابزار گردآوری اطلاعات

داده‌های این پژوهش به کمک یک پرسشنامه ۲۷ سؤالی، در ۵ بخش، به همراه بخش اطلاعات مربوط به پاسخ‌دهنده توسط پژوهشگران استخراج گردید. این بخش‌ها عبارتند از:

- اطلاعات مربوط به پاسخ‌دهنده: این بخش شامل قسمت‌هایی نظیر میزان تحصیلات، کتابدار بخش (اطلاع‌رسانی و دیداری- شنیداری، سازماندهی، مجموعه‌سازی، امانت، مرجع)، دانشگاه مربوطه و سابقه خدمت است.
- اطلاعات کلی در مورد کتاب‌های الکترونیکی: این بخش به منظور آگاهی از آشنایی کتابداران نسبت به کتاب الکترونیکی موجود و استفاده یا عدم استفاده از کتاب الکترونیکی در کتابخانه مربوطه طراحی شد.
- کاربران: میزان استقبال کاربران نسبت به کتاب الکترونیکی و مهم‌ترین دلایل تمایل آنها در چند بخش فرعی (قابلیت چند رسانه‌ای، ارجاعات درون متنی و فرامتنی و غیره) از کتابداران دانشگاهی پرسیده شد.

- دلایل فراهم‌آوری یا عدم آن توسط کتابخانه‌ها: با توجه به بخش دوم، کتابداران به پرسش‌های مربوط به بخش دلایل فراهم‌آوری (ارائه آماری روزآمد از میزان استفاده و تأثیر در مدیریت مجموعه، اشغال فضای کم و غیره) یا عدم آن (نبود تجهیزات به منظور مطالعه کتاب الکترونیکی، عدم تخصیص بودجه به منظور تدارک این گونه کتاب‌ها، تمایل بیشتر کاربران نسبت به کتاب چاپی و غیره) توسط کتابخانه‌ها پاسخ داده‌اند. با توجه به اینکه تمامی کتابخانه‌های نمونه آماری مورد نظر، کتاب الکترونیکی را فراهم کرده بودند، بخش دلایل عدم فراهم‌آوری بدون پاسخ باقی ماند.
- مشکلات مربوط به کتاب‌های الکترونیکی: مهم‌ترین مشکلاتی که کتابخانه‌ها در فراهم‌آوری کتاب الکترونیکی با آن مواجه هستند، در چند بخش فرعی (نبود فهرست همگانی، مسأله سازگاری سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و غیره) از سوی کتابداران مورد بررسی قرار گرفت.
- انواع کتاب‌های الکترونیکی مورد نیاز در کتابخانه‌های دانشگاهی: نظر کتابداران در خصوص نیاز به کتاب الکترونیکی در حوزه‌های گوناگون (کتاب درسی، مرجع، منابع و نسخ کمیاب) و همچنین میزان برتری کتاب الکترونیکی به همراه نسخه چاپی یا بدون آن، مورد بررسی قرار گرفت.
- در انتهای برخی از بخش‌ها نظیر بخش مربوط به کاربران، دلایل فراهم‌آوری یا عدم آن، مشکلات مربوط به فراهم‌آوری کتاب الکترونیکی، چند پرسش به شکل باز، به منظور کسب اطلاعات بیشتر از کتابداران دانشگاهی مطرح شده است.

۷-۵. تعاریف عملیاتی

۷-۵-۱. کتاب‌های الکترونیکی: در این پژوهش مقصود از کتاب‌های الکترونیکی، کتاب‌هایی است که ماهیت تولیدی آنها از ابتدا رقمی است (اعم از پیوسته یا ناپیوسته) و همچنین کتاب‌های چاپی که به وسیله عملیات رقمی‌سازی تبدیل به کتاب‌های الکترونیکی شده‌اند.

۷-۵-۲. کتابداران دانشگاهی: در نمونه آماری مورد نظر، مقصود از کتابداران دانشگاهی، متخصصانی است که حداقل دارای مدرک کارشناسی در رشته کتابداری و

اطلاع‌رسانی یا حداقل مدرک کارشناسی در دیگر رشته‌ها همراه با ۵ سال سابقه فعالیت است.

۸. تجزیه و تحلیل داده‌ها

۸-۱. توصیف نمونه آماری

۸-۱-۱. تحصیلات کتابداران دانشگاهی پاسخگو

از میان ۶۰ کتابدار دانشگاهی ۵۲ نفر از آنها دارای مدرک کارشناسی و ۸ نفر از آنها دارای مدرک کارشناسی‌ارشد بوده‌اند.

۸-۱-۲. آشنایی کتابداران با کتاب‌های الکترونیکی

با توجه به آن‌که از ۶۰ نفر کتابدار دانشگاهی در خصوص میزان آشنایی با کتاب‌های الکترونیکی سؤال شد، ۳۲ نفر از آنها با کتاب‌های الکترونیکی آشنایی داشته و ۲۸ نفر در رابطه با این کتاب‌ها آشنایی ندارند. در واقع ۵۴ درصد کتابداران دانشگاهی جامعه مورد نظر، آشنایی به نسبت خوبی با این نوع کتاب‌ها دارند.

۸-۱-۳. توزیع کتابداران در بخش‌های گوناگون کتابخانه

به دلیل آنکه کتابداران در بخش‌های گوناگون کتابخانه‌ها به این پرسشنامه پاسخ داده‌اند و دارای اطلاعاتی در این زمینه بوده‌اند، نموداری جهت توزیع تعداد کتابداران مطلع از کتاب الکترونیکی در بخش‌های گوناگون کتابخانه ترسیم گردید. از میان ۳۲ نفر کتابدار مطلع نسبت به این کتاب‌ها، کتابداران بخش اطلاع‌رسانی و دیداری- شنیداری بالاترین میزان رتبه‌بندی (۱۰ نفر) را به خود اختصاص داده‌اند (نمودار ۱).

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

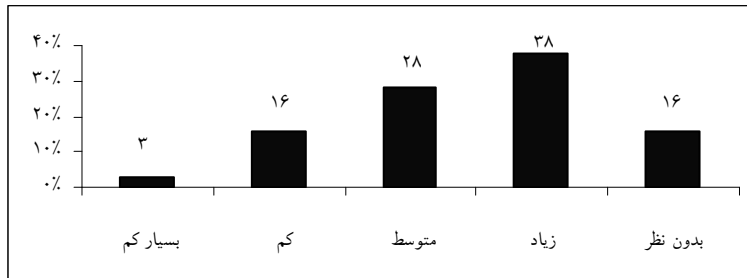
نمودار ۱ توزیع کتابداران در بخش‌های گوناگون کتابخانه‌های مورد مطالعه

۸-۲. میزان استقبال کاربران از کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه کتابداران

کتابداران از نیازهای جامعه اطلاعاتی خود مطلعند، آنها تلاش می‌کنند بهترین منابع اطلاعاتی را در دسترس کاربران خود قرار دهند. شناخت نیازهای اطلاعاتی کاربران، مستلزم شناخت خود آنها به عنوان مشتریان اطلاعات است. کتابداران با توجه به استقبال کاربران از منابع، برنامه‌ریزی‌هایی را جهت توسعه مجموعه خود انجام می‌دهند. بنابراین در این بخش، از میزان استقبال کاربران از کتاب‌های الکترونیکی موجود در کتابخانه سؤال شد. بیشتر کتابداران (۳۸ درصد) میزان استقبال کاربران کتاب‌های الکترونیکی را زیاد ارزیابی کرده‌اند. اما به نظر آنها هیچ‌گاه کتاب‌های الکترونیکی نمی‌توانند جایگاه کتاب‌های چاپی را برای کاربران پر کنند. برخی از کتابداران، غنی بودن کتابخانه‌های دانشکده‌ای، مراجعه کاربران به کتابخانه‌های دانشکده‌ای خود به خصوص در حوزه‌های فنی را، از دلایل میزان استقبال کم کاربران نسبت به این کتاب‌ها در کتابخانه مرکزی دانسته‌اند (نمودار ۲).

نمودار ۲ میزان استقبال کاربران نسبت به کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه کتابداران

۳-۸. مهم‌ترین دلایل استفاده کاربران از کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه کتابداران

کاربران از کتاب‌های الکترونیکی به دلایل متعددی، از قبیل قابلیت چندرسانه‌ای، ابزارها و خدمات، ارجاعات درون‌متنی و فرامتنی، تنوع کانال‌های دسترس‌پذیری و غیره استفاده می‌نمایند. با توجه به آنکه کتابداران واسطه‌های اطلاعاتی در میان کاربران و ناشران این کتاب‌ها می‌باشند، شناخت مهم‌ترین دلایل استفاده از این کتاب‌ها توسط کاربران از سوی کتابداران، یاریگر بسیار مناسبی به منظور افزایش نقاط قوت این کتاب‌ها توسط ناشران است:

۱-۳-۸. حجم ذخیره‌سازی بالا و کاهش حجم، آسانی جابه‌جایی: کتابداران

معتقدند که با وجود کتاب‌های الکترونیکی، به‌ویژه کتاب‌هایی که از طریق اینترنت قابل دسترس‌اند مشکلات مربوط به حجم قطور کتاب‌ها و اشغال زیاد فضای قفسه‌ها، به میزان زیادی کاهش یافته و امکان جابه‌جایی راحت‌تر این‌گونه کتاب‌ها برای کاربران فراهم می‌گردد. به‌گونه‌ای که در مجموع، ۸۸ درصد از کتابداران با این ویژگی موافقت و تنها ۶ درصد از جامعه آماری ما این ویژگی را به عنوان ویژگی مطلوب کاربران به حساب نمی‌آورند.

۲-۳-۸. قابلیت چندرسانه‌ای: ۸۵ درصد (۲۷ نفر) از کتابداران با قابلیت چندرسانه‌ای

کتاب‌های الکترونیکی موافق می‌باشند. به نظر آنها، همواره «متن تنها» موجب خستگی

کاربر می‌گردد. بنابراین زمانی که ویژگی‌هایی نظیر صدا، تصاویر زیبا و جذاب و ویدئو و نظایر آن به این گونه کتاب‌ها اضافه گردد، کاربران علاقه بیشتری نشان می‌دهند. ماندگاری مطالب در ذهن به مدت بیشتر و افزایش قدرت تأثیرگذاری و درک مطلب از دیگر تأثیرات این مزیت است. در حالی که هیچ کدام از افراد جامعه آماری ما با این ویژگی مخالف نیستند و این مطلوبیت صد در صدی این خصوصیت است.

۸-۳-۳. ابزارها و خدمات (جستجوی ساده و پیشرفته، امکان حاشیه‌نویسی و

غیره): از میان ۳۲ نفر جامعه آماری مورد نظر، بیش از نیمی از افراد (۸۴ درصد) با ابزارها و خدمات کتاب الکترونیکی به عنوان ویژگی مطلوب کاربران موافقت و ۱۳ درصد از افراد نسبت به این مزیت نظری نداشته‌اند. تنها ۳ درصد از افراد با این ویژگی مخالفند.

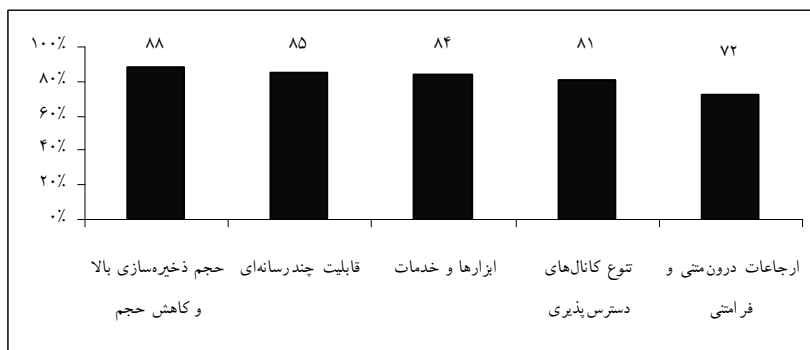
۸-۳-۴. تنوع کانال‌های دسترس‌پذیری: تنوع کانال‌های دسترس‌پذیری و به ویژه

سهولت دستیابی به کتاب‌های الکترونیکی، به گونه‌ای که در کمترین زمان کتاب‌های مورد نیاز را به صورت رایگان یا با پرداخت هزینه در دسترس داشت، موجب تمایل بالای کاربران به استفاده از این نوع کتاب‌ها گشته است. اگرچه بیشتر کتابداران معتقدند این ویژگی، منجر به افزایش تمایل کاربران نسبت به این کتاب‌ها شده است، اما هزینه‌های دسترسی به کتاب‌های لاتین از سوی ناشران معتبر برای کتابخانه‌های دانشگاهی در ایران بسیار بالاست و این مانعی مهم بر سر راه کتابخانه‌ها است. ۸۱ درصد (۲۵ نفر) از کتابداران با خصوصیت تنوع کانال‌های دسترس‌پذیری موافقت و تنها ۶ درصد (۲ نفر) از کتابداران با این خصوصیت مخالفند.

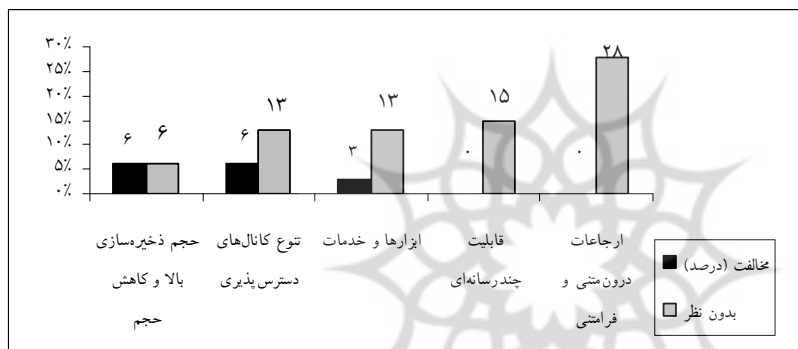
۸-۳-۵. ارجاعات درون‌متنی و فرامتنی: ۷۲ درصد (۲۳ نفر) از کتابداران، موافق

با ارجاعات درون‌متنی و فرامتنی کتاب‌های الکترونیکی می‌باشند و از میان جامعه آماری هیچ کتابداری با این قابلیت مخالف نبوده است. به نظر آنها کاربران زمانی که بخواهند معنای یک لغت و یا تصویر یک واژه را بیابند، به راحتی می‌توانند با یک کلیک به صفحه مورد نظر برسند. نمودار ۳ و ۴ توضیحات بیشتری در مورد میزان موافقت، مخالفت یا بی‌نظری کتابداران نسبت به مزایای کتاب‌های الکترونیکی را ارائه می‌دهند.

نمودار ۳ موافقت کاربران نسبت به مزایای کتاب‌های الکترونیکی

نمودار ۴ مخالفت کاربران و بدون نظر بودن آنها نسبت به مزایای کتاب‌های الکترونیکی

همان‌طور که در نمودار ۴ مشخص است، میان مزایای گوناگون کتاب‌های الکترونیکی درصد پایینی از جامعه آماری با این مزایا به عنوان مهم‌ترین دلایل تمایل کاربران مخالفند و هیچ یک از افراد جامعه آماری، با قابلیت چندرسانه‌ای و ارجاعات درون‌متنی، به عنوان ویژگی جذب‌کننده کاربران نسبت به کتاب‌های الکترونیکی مخالف نبودند و این مطلب نشان می‌دهد که در میان مزایای گوناگون، شاید قابلیت چندرسانه‌ای بیشتر از حجم ذخیره‌سازی بالا موجب تمایل کاربران نسبت به کتاب الکترونیکی شده است، با توجه به آنکه میزان مخالفت با قابلیت چندرسانه‌ای ۰ درصد و میزان موافقت ۸۵ درصد است. در

حالی که ۶ درصد جامعه آماری مورد مطالعه با ویژگی حجم ذخیره‌سازی بالا مخالفند. با وجود عدم مخالفت کتابداران نسبت به ارجاعات درون‌متنی و فرامتنی به عنوان ویژگی مطلوب در نظر کاربران، ۲۸ درصد از جامعه آماری نسبت به این مزیت نظری نداشته‌اند.

۴-۸. مهم‌ترین دلایل فراهم‌آوری کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها از دیدگاه کتابداران

افزون بر فراوانی کتاب‌های الکترونیکی برای کاربران، این کتاب‌ها دارای مزایای ویژه‌ای برای کتابخانه‌ها هستند. با توجه به افزایش اطلاعات و رویکرد آنها به ذخیره‌سازی در قالب الکترونیکی، بسیاری از منابع کتابخانه‌ها نظیر کتاب و مجلات در قالب الکترونیکی فراهم می‌گردد. بنابراین در این بخش، دلایل تمایل کتابخانه‌ها به فراهم‌آوری کتاب‌های الکترونیکی را از کتابداران جویا شده‌ایم:

۱-۴-۸. اشغال فضای کم به‌ویژه برای کتاب‌های چند جلدی: در کنار تمایل

کاربران نسبت به ویژگی اشغال فضای کم برای کتاب‌های الکترونیکی، کتابداران نیز این خصوصیت را از دلایل گرایش کتابخانه‌ها نسبت به این کتاب‌ها می‌دانند، زیرا با وجود این مزیت مشکلاتی نظیر افزایش تعداد قفسه‌ها، افزایش فضای کتابخانه به منظور فراهم‌آوری منابع کاهش یافته است. ۸۸ درصد (۲۸ نفر) از کتابداران با این ویژگی موافقت می‌کنند. هیچ‌یک از اعضای جامعه آماری با این ویژگی مخالف نبودند.

۲-۴-۸. آسانی انتخاب: ۸۵ درصد (۲۷ نفر) از کتابداران با ویژگی سهولت انتخاب این

کتاب‌ها موافقت می‌کنند. به نظر آنها زمانی که ناشران بانک‌های اطلاعاتی دارنده مجله یا کتاب‌های الکترونیکی، این منابع را به مدت چند ماه به صورت آزمایشی در اختیار کتابخانه‌ها قرار می‌دهند، کتابخانه‌ها می‌توانند با توجه به بازخورد کاربران، نسبت به انتخاب دائمی منابع اقدام نمایند. از سویی در هنگام انتخاب کتاب الکترونیکی به مانند کتاب چاپی، دیگر تمایز بین انتخاب کتابی جلد گالینگور یا جلد کاغذی (از نظر دوام) وجود ندارد و این امر سهولت انتخاب را بیش از پیش کرده است. و تنها ۶ درصد از جامعه آماری با این مزیت مخالفند.

۸-۴-۳. امکان امانت به صورت هم‌زمان: کتابداران معتقدند که با وجود کتاب‌های الکترونیکی، توزیع منابع بین کاربران بسیار آسان‌تر شده و وجود کتاب‌هایی که از سوی ناشران به صورت پیوسته قابل دسترس‌اند، مشکلات مربوط به امانت را کمتر کرده و امکان امانت به تعداد بالای کاربران، به‌طور هم‌زمان را فراهم می‌آورند، به‌گونه‌ای که کاربر به مانند منابع چاپی منتظر برگشت این کتاب‌ها نمی‌ماند. با توجه به آمار به‌دست آمده ۷۸ درصد (۲۵ نفر) از کتابداران با این خصوصیت موافقت و تنها ۶ درصد از جامعه آماری با این ویژگی مخالفند.

۸-۴-۴. کاهش مشکلات مربوط به گم شدن و خرابی: عدم گم شدن و خراب شدن کتاب‌های الکترونیکی مسأله‌ای بسیار مطلوب می‌باشد، به ویژه با حل شدن مسائل مربوط به قفسه‌خوانی و وجین، تمایل کتابداران به این گونه کتاب‌ها افزایش یافته است. از سویی کتاب‌هایی که از طریق اینترنت قابل دسترسی‌اند این ویژگی را برای کتابداران مشخص‌تر و مهم‌تر می‌سازند. به‌گونه‌ای که تنها ۶ درصد از کتابداران با این ویژگی مخالفند به نظر آنها کتاب‌هایی که بر روی محمل‌های فیزیکی از قبیل «لوح فشرده» یا «دی وی دی» و امثال آن قرار دارند نه تنها مشکل گم شدن و خراب شدن را کمتر نکرده‌اند، بلکه در کتابخانه‌هایی که اصل این کتاب‌ها در اختیار دانشجویان قرار می‌گیرد این مسأله نمود بیشتری پیدا می‌کند. با این حال کتابدارانی که این گونه کتاب‌ها را از طریق پایگاه‌های اطلاعاتی در اختیار کاربران قرار می‌دهند (۷۸ درصد) با این ویژگی موافقت.

۸-۴-۵. آسانی سفارش: ۷۲ درصد از کتابداران با ویژگی آسانی سفارش کتاب‌های الکترونیکی موافقت و تنها ۱۳ درصد کتابداران، با این ویژگی مخالفند. دلیل موافقت آنان با آسانی سفارش کتاب‌های الکترونیکی آن است که، می‌توان به سرعت این گونه کتاب‌ها را از طریق شبکه اینترنت سفارش داد و این امر صرفه‌جویی‌های مالی و زمانی و انسانی فراوانی را به دنبال خواهد داشت. افزون بر آسانی سفارش، آسانی دسترسی کتابخانه به کتاب‌هایی که از طریق اینترنت قابل دسترس‌اند، مطلوبیت این کتاب‌ها را افزایش داده است.

۸-۴-۶. هزینه پایین: اگرچه بیشتر کتابداران (۶۳ درصد) با هزینه پایین کتاب‌های الکترونیکی موافقت، اما باز هم هزینه این کتاب‌ها را بسیار بالا می‌دانند. زیرا به نظر آنها

اگرچه هزینه کتاب‌های الکترونیکی به‌ویژه به زبان‌های دیگر، بسیار پایین‌تر از کتاب‌های چاپی مشابه می‌باشد، اما در نهایت به دلیل ویژگی‌های خاص این کتاب‌ها، باید هزینه (سخت‌افزاری، نرم‌افزاری و نگهداشت) زیادی را صرف خریداری این کتاب‌ها نمایند و هزینه‌های آرشيو و نگهداری آنها نیز بسیار بالا می‌باشد. در حالی که بیشتر آنها به زبان‌های غیرفارسی و لاتین می‌باشند و میزان مراجعه به این‌گونه کتاب‌ها نسبت به کتاب‌های فارسی کمتر می‌باشد. به نظر برخی از کتابداران شاید هزینه کتاب‌های الکترونیکی به نسبت پایین باشد، اما بودجه تخصیص یافته به کتابخانه، توانایی فراهم‌آوری کتاب‌های لاتین مورد نیاز کاربران با مزایای افزوده را برآورده نمی‌سازد.

۸-۴-۷. ارائه آمار روزآمد از میزان استفاده: ارائه آماری روزآمد از میزان استفاده،

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی است. به گونه‌ای که می‌توان مطلوبیت منابع و خدمات ارائه شده به کاربران، بیشترین و کمترین منبع استفاده شده و علائق کاربران در حوزه‌های موضوعی گوناگون را مورد سنجش قرار داد. از بُعد مدیریتی، این ویژگی می‌تواند مدیریت کتابخانه را در فرآیند برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری واقع‌گرایانه یاری رساند. بنابراین ۶۰ درصد (۱۹ نفر) از جامعه آماری با این ویژگی موافق و تنها ۶ درصد از کتابداران مخالفند و ۳۴ درصد از کتابداران نسبت به این ویژگی نظری ندارند. به دلیل آنکه بیشتر کتاب‌های الکترونیکی موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی مورد مطالعه در محمل‌های فیزیکی نظیر «لوح فشرده» یا «دی وی دی» در اختیار کاربران قرار می‌گرفت، بررسی این ویژگی در مورد آنها امکان‌پذیر نبود. بنابراین این ویژگی پایین‌ترین درصد موافقت جامعه آماری را به همراه داشت.

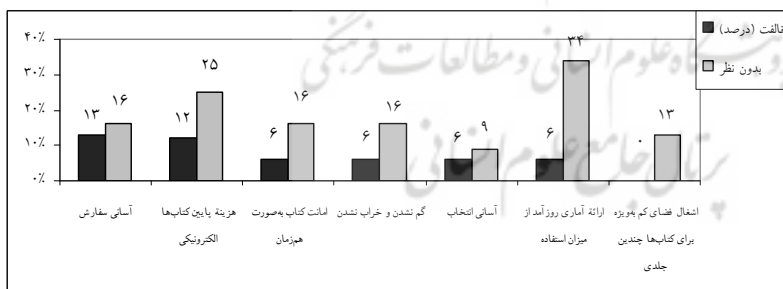
با توجه به نمودار ۵، اشغال فضای کم بالاترین میزان موافقت (۸۸ درصد) و ارائه آماری روزآمد از میزان استفاده کمترین میزان موافقت (۶۰ درصد) را در نظر کتابداران داشته است. ویژگی‌هایی نظیر امکان امانت کتاب‌ها به صورت هم‌زمان و گم نشدن و خراب نشدن، به طور مشترک (۷۸ درصد)، موافقت یکسانی در زمینه تمایل کتابداران نسبت به فراهم‌آوری این کتاب‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. شاید بتوان دلیل این اشتراک را، وابسته بودن این دو ویژگی نسبت به هم ذکر کرد.

نمودار ۵ موافقت کتابداران نسبت به مزایای کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها

در نظر کتابداران، آسانی سفارش کم‌اهمیت‌ترین (۱۳ درصد) علت تمایل آنها نسبت به کتاب‌های الکترونیکی است. از سویی همان‌طور که مشخص است اشغال فضای کم، به ویژه برای کتاب‌های الکترونیکی چند جلدی به‌عنوان مهم‌ترین مزیت، در نظر کتابداران ارزیابی شده است به‌گونه‌ای که افزون بر بالاترین میزان موافقت نسبت به خود، هیچ‌گونه مخالفتی را به خود اختصاص نداده است. گم نشدن و خراب نشدن و امکان امانت کتاب‌ها به صورت موازی میزان مخالفت یکسانی را به خود اختصاص داده‌اند. مهم‌ترین مزیتی که کتابداران نسبت به آن بدون نظر بوده‌اند آمار روزآمد از میزان استفاده است که علت آن در بخش مربوطه ذکر شده است (نمودار ۶).

نمودار ۶ مخالفت کتابداران یا بدون نظر بودن آنها نسبت به مزایای کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها

۸-۵. مهم‌ترین مشکلات فراهم‌آوری کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌ها از دیدگاه کتابداران

از دید کتابداران، مشکلات فراوانی نظیر تغییرات سریع فناوری، مسأله کمیت، نبود فهرست همگانی، امانت‌دهی و غیره در رابطه با کتاب‌های الکترونیکی مطرح می‌باشند، برخی از مهم‌ترین این ویژگی‌ها در این بخش مطرح و نگرش کتابداران در زمینه آنها سنجیده شده است. به‌گونه‌ای که مهم‌ترین مشکل مربوط به این کتاب‌ها را که کتابداران با آنها روبرویند، شناسایی گردد. در انتهای این بخش از پرسش، نظرخواهی از کلیه کتابداران پاسخ‌دهنده در زمینه برخی از مشکلاتی که در نظر آنها مهم بوده، صورت گرفت که در بخش نتیجه‌گیری و پیشنهادات مهم‌ترین آنها ذکر شده است.

۸-۵-۱. مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری: یکی از مشکلات رو در روی

کتابداران، مشکلات سازگاری سخت‌افزاری و نرم‌افزاری می‌باشد. بسیاری از کتاب‌های الکترونیکی به نرم‌افزارهای ویژه‌ای نیاز دارند. کتابداران بیان داشته‌اند که گاه از میان تعدادی کتاب‌های الکترونیکی که در قالب محمل‌های فیزیکی خریداری کرده‌اند نرم‌افزار لازم به منظور خواندن آن را نداشته‌اند و نتوانسته‌اند از این‌گونه کتاب‌ها استفاده نمایند. از سویی دیگر به دلیل آنکه سازگاری سخت‌افزاری و نرم‌افزاری این کتاب‌ها گاه با هم متفاوت است، این امکان وجود دارد که کتاب خاصی نیاز به سخت‌افزار مخصوص به خود داشته و یا با گذشت زمان ابزارهایی که با استفاده از آن می‌توانستند، این کتاب‌ها را مطالعه کنند، منسوخ گردند. همان‌طور که از نمودار ۷ پیداست ۵۳ درصد از کتابداران این مشکل را مشکلی مهم می‌دانند.

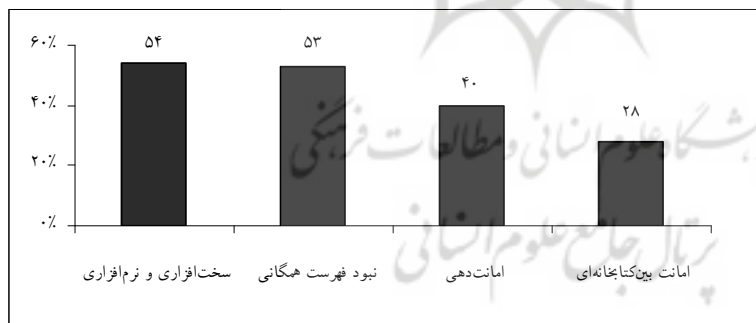
۸-۵-۲. نبود فهرست همگانی: یکی از مشکلاتی که بر سر راه کتابداران در زمینه

کتاب‌های الکترونیکی مطرح شد، نبود فهرست همگانی در زمینه کتاب‌های الکترونیکی می‌باشد که ۵۳ درصد از کتابداران با آن موافق و ۲۵ درصد با آن مخالفند. وجود فهرست همگانی این امکان را فراهم می‌سازد تا کتابداران بتوانند چندین کتاب الکترونیکی مهم را، به عنوان هسته، خریداری نمایند.

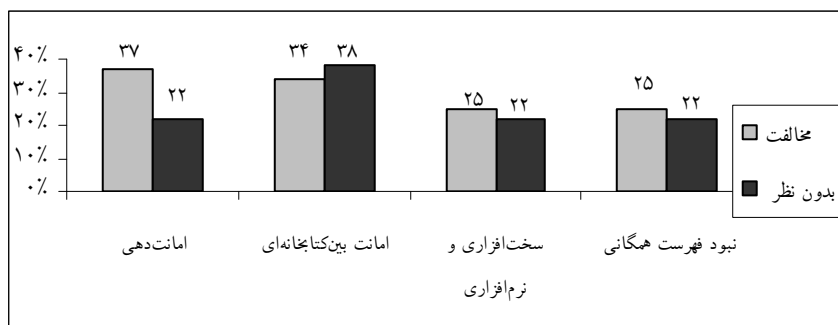
۸-۵-۳. مشکلات امانت‌دهی: برخی از کتابداران بیان کرده‌اند که این‌گونه کتاب‌ها امانت داده نمی‌شوند، به‌گونه‌ای خود کاربر می‌تواند هر زمان از طریق اینترنت به آنها دسترسی یابد و یا کتاب‌هایی که در قالب محمل‌های فیزیکی می‌باشند به کاربران امانت داده نمی‌شود بلکه بر روی «لوح فشرده» بنا به درخواست آنها، ذخیره می‌گردد و در اختیار آنها قرار می‌گیرد. به‌گونه‌ای که ۳۷ درصد از کتابداران با این امر مخالف بودند و ۴۰ درصد نیز با این مشکل موافقت نمی‌کنند. شاید دلیل موافقت این کتابداران آن باشد که در برخی کتابخانه‌های مورد مطالعه با شرایطی این کتاب‌ها در اختیار کاربران قرار می‌گرفت و در برخی کتابخانه‌ها اصل کتاب‌ها در اختیار کاربر بوده و به‌طور معمول صدماتی به اصل کتاب وارد می‌شد.

۸-۵-۴. امانت بین کتابخانه‌ای: ۲۸ درصد از کتابداران با این مشکل موافقت نمی‌کنند. به نظر آنها، با قبول مسأله امانت بین کتابخانه‌ای، کتابخانه‌ها ملزم به پرداخت هزینه‌ای افزون بر هزینه اشتراک می‌باشند و این امر شاید برای کتابخانه‌هایی که میزان اشتراک منابع آنها به نسبت بالاتر از کتابخانه مورد نظر است، از نظر اقتصادی به صرفه نباشد. با توجه به نمودار ۷ ملاحظه می‌شود مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و نبود فهرست همگانی مهم‌ترین مشکل بر سر راه کتابداران می‌باشد و امانت‌دهی و امانت بین کتابخانه‌ای پس از موارد بالا قرار گرفته‌اند.

نمودار ۷ موافقت کتابداران دانشگاهی در زمینه مشکلات مربوط به کتاب‌های الکترونیکی

نمودار ۸ مخالفت کتابداران یا بدون نظر بودن آنها نسبت به مشکلات کتاب‌های الکترونیکی

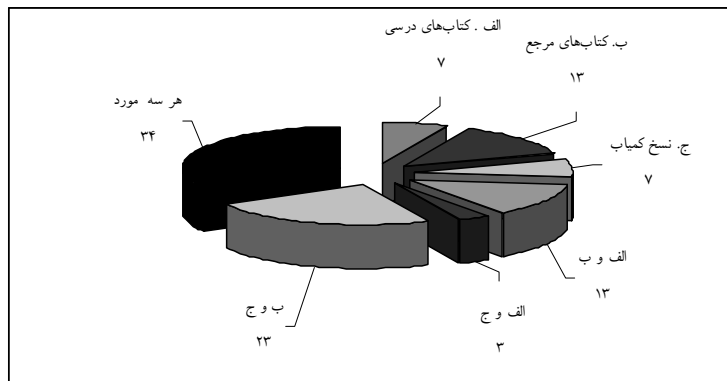

نمودار ۸ نشان می‌دهد که امانت‌دهی و امانت بین کتابخانه‌های کمترین مشکلات رو در رو کتابداران می‌باشند. از سویی امانت بین کتابخانه‌های مهم‌ترین ویژگی می‌باشد که کتابداران نسبت به آن نظری ندارند. شاید به دلیل آنکه هنوز جایگاه این کتاب‌ها در خود کتابخانه‌های دانشگاهی شناخته شده نیست، این‌گونه کتابخانه‌ها تازه نخستین گام‌ها را برداشته و در مرحله ابتدایی‌اند و هنوز با مسائل مربوط به امانت بین کتابخانه‌ای این‌گونه کتاب‌ها آشنا نیستند.

۸-۶. میزان اهمیت کتاب‌های الکترونیکی از دیدگاه کتابداران

پرسشی در زمینه ترجیح کتابداران نسبت به تمایل به فراهم‌آوری کتاب‌های درسی، کتاب‌های مرجع، منابع و نسخ کمیاب و گران‌قیمت مورد نیاز برای کتابخانه‌ها صورت گرفت. ۳۳ درصد کتابداران تهیه این کتاب‌ها را در هر سه شاخه برای کتابخانه‌های دانشگاهی مهم دانستند. از میان این سه گروه، بیشترین تمایل نسبت به کتاب‌های مرجع مطرح شده است. شاید مهم‌ترین دلیل آن امکان استفاده راحت‌تر و جا به جایی و کاهش حجم کتاب‌های چند جلدی است (نمودار ۹).

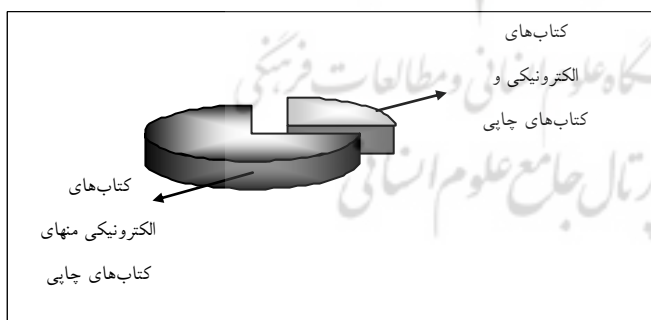
نمودار ۹ نیاز به کتاب‌های الکترونیکی در سه حوزه کتاب‌های درسی، مرجع، نسخ کمیاب و گران قیمت

۷-۸. ارجحیت بین کتاب‌های الکترونیکی به همراه نسخه چاپی یا کتاب‌های الکترونیکی بدون نسخه چاپی

پرسشی به این صورت برای کتابداران مطرح شد که اگر امکان تدارک کتاب‌های الکترونیکی برای شما موجود بود کتاب‌هایی را انتخاب می‌کردید که نسخه چاپی آنها هم در کتابخانه موجود است یا کتاب‌هایی که هیچ‌گونه نسخه چاپی ندارند؟ ۷۵ درصد کتابداران کتاب‌های الکترونیکی که نسخه چاپی از آنها موجود نیست را نسبت به نوع اول، ترجیح می‌دهند (نمودار ۱۰).

نمودار ۱۰ ارجحیت بین کتاب‌های الکترونیکی بدون چاپی یا همراه نسخه چاپی

۹. بحث و نتیجه‌گیری

کتاب‌های الکترونیکی در کتابخانه‌های دانشگاهی در مراحل ابتدایی خود به سر می‌برند به گونه‌ای که با وجود مزیت‌های فراوان این کتاب‌ها، بسیاری از کتابداران معتقدند که کاربران تنها زمانی احساس نیاز به کتاب‌های الکترونیکی می‌نمایند که نتوانند به نسخه چاپی آن کتاب دسترسی یابند، به عبارتی دیگر لذت ورق زدن کتاب‌های چاپی در میان آنها بسیار بیشتر است.

در نظر کتابداران از میان عواملی نظیر قابلیت چندرسانه‌ای، ارجاعات درون‌متنی و فرامتنی، ابزارها و خدماتی نظیر جستجوی ساده و پیشرفته، امکان حاشیه‌نویسی، حجم ذخیره‌سازی بالای این کتاب‌ها و تنوع کانال‌های دسترس‌پذیری، مهم‌ترین عوامل، در افزایش تمایل کاربران نسبت به کتاب‌های الکترونیکی به ترتیب الویت، حجم ذخیره‌سازی بالا و کاهش حجم (۸۸ درصد)، قابلیت چندرسانه‌ای (۸۵ درصد)، ابزارها و خدمات (۸۴ درصد)، تنوع کانال‌های دسترس‌پذیری (۸۱ درصد) و ارجاعات درون‌متنی و فرامتنی (۷۲ درصد) است. اما با توجه به درصد به‌دست آمده از میزان مخالفت و بدون نظر بودن کتابداران می‌توان این‌طور قضاوت کرد که قابلیت چندرسانه‌ای به دلیل عدم وجود مخالفت در مورد آن، شاید مهم‌تر از حجم ذخیره‌سازی بالا و کاهش حجم در نظر کاربران است. افزون بر مزایای مطرح شده در پرسشنامه کتابداران دانشگاهی دلایل دیگری از قبیل روزآمد بودن این کتاب‌ها، جستجوی سریع و آسان کلید واژه‌ها، سهولت استفاده در صورت آشنایی با نحوه کاربرد، تعامل بهتر کاربر و کتاب‌های الکترونیکی به خصوص در نظام‌های پرسش و پاسخ را در افزایش تمایل کاربران نسبت به این کتاب‌ها مؤثر دانسته‌اند. در نظر کتابداران دانشگاهی، اگر امکان استفاده و امانت این کتاب‌ها در هر مکانی حتی خارج از کتابخانه دانشگاهی مورد نظر امکان‌پذیر باشد، افراد به این‌گونه کتاب‌ها تمایل بیشتری نشان می‌دهند. زیرا بسیاری از کاربران در حال حاضر مجبور به مراجعه به کتابخانه و استفاده از این‌گونه کتاب‌ها در کتابخانه می‌باشند.

از میان مزایای گوناگون این کتاب‌ها برای کتابداران از جمله ارائه آمار روزآمد از میزان استفاده، اشغال فضای کم به‌ویژه برای کتاب‌های چندجلدی و آسانی انتخاب، هزینه پایین کتاب‌های الکترونیکی و عواملی از این دست، اشغال فضای کم (۸۸ درصد)، آسانی انتخاب

(۸۵ درصد)، امانت کتاب‌ها به صورت هم‌زمان (۷۸ درصد)، گم نشدن و خراب نشدن (۷۸ درصد)، آسانی سفارش (۷۲ درصد)، هزینه پایین کتاب‌های الکترونیکی (۶۳ درصد) و ارائه آمار روز آمد از میزان استفاده (۶۰ درصد)، ترتیب نزولی علاقه‌مندی کتابداران نسبت به این ویژگی‌ها را نشان می‌دهد. مزایای دیگری که از نظر کتابداران موجب افزایش تمایل آنها نسبت به این‌گونه کتاب‌ها شده است عبارتند از: کاهش هزینه سفارش، امکان آرشیو آسان، از بین رفتن مسائل مربوط به صحافی، فراوانی منابع منتشره توسط ناشران بزرگ و امکان انتخاب بهتر.

افزون بر مزایای مخصوص به کتاب‌های الکترونیکی مشکلاتی از قبیل نبود فهرست همگانی، مشکلات مربوط به امانت بین کتابخانه‌ای، مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و غیره در زمینه کتاب‌های الکترونیکی دیده می‌شود. بیشتر کتابداران مشکلات سخت‌افزاری و نرم‌افزاری و نبود فهرست همگانی (۵۳ درصد) را جز مهم‌ترین مشکلات مربوط به این کتاب‌ها می‌دانند. افزون بر مشکلات مطرح شده در پرسشنامه‌ای که در اختیار جامعه آماری مورد نظر قرار گرفت، کتابداران مسائل و مشکلات دیگری نظیر: محدودیت‌های مربوط به رایانه‌های موجود در کتابخانه، نفوذگرهای موجود مختل‌کننده فایل‌های الکترونیکی، پایین بودن سرعت خط اینترنت در کتابخانه‌های دانشگاهی، زمان بر بودن و پرهزینه بودن مرحله تولید اسناد رقمی از معادل‌های غیررقومی در کتابخانه، بودجه پایین کتابخانه‌ها، عدم استفاده از کارشناسان مجرب به منظور آشناسازی کاربران با بخش‌های مختلف خدمات این کتاب‌ها، نبود زیرساخت‌های ارتباطی مناسب، مشکلات در زمینه سازماندهی اصولی این کتاب‌ها، عدم تفکیک کتاب‌های چاپی از کتاب‌های الکترونیکی به هنگام جستجو برای بیشتر جستجوگر، عدم توجه به ویژگی‌های کتاب‌های الکترونیکی در کتاب‌های الکترونیکی فارسی، بالاتر بودن هزینه کتاب‌های الکترونیکی فارسی منطبق با استانداردهای کتاب‌های الکترونیکی، خراب شدن برخی دستگاه‌های رایانه و در نتیجه عدم ارائه خدمات مطلوب به کاربران، را در رابطه با کتابخانه‌ها و مشکلاتی نظیر خستگی چشم‌ها و بدن انسان بر اثر استفاده مداوم از رایانه جهت مطالعه، پایین بودن سواد رایانه‌ای و سواد اطلاعاتی کاربران، پایین بودن سطح آشنایی کاربران با کتاب‌های الکترونیکی و در

نهایت غلبه فرهنگ چاپی بر فرهنگ الکترونیکی در میان کاربران، در رابطه با کاربران مطرح کردند.

نگرش کتابداران دانشگاهی در زمینه ارجحیت تأمین کتاب‌های الکترونیکی در سه حوزه کتاب‌های مرجع، درسی، منابع و نسخ کمیاب و گرانقیمت مورد پرسش قرار گرفت، که بیشتر کتابداران نیاز حوزه دانشگاهی را به هر سه مورد ضروری می‌دانند. اما در میان این سه حوزه، نیاز به کتاب‌های الکترونیکی در حوزه مرجع را بیشتر احساس می‌کنند.

با توجه به مجموع مباحث مطرح شده، پیشنهادهای ارائه می‌گردد.

- با توجه به اینکه نبود فهرست همگانی یکی از مهم‌ترین مشکلاتی است که بر سر راه کتابداران قرار دارد، پیشنهاد می‌شود فهرستی همگانی از کتاب‌های الکترونیکی موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی تهیه گردد.
- به دلیل سهولت دسترسی به کتاب‌های الکترونیکی از سوی کاربران اقبال عمومی نسبت به این کتاب‌ها افزایش یافته و به منظور مطالعه راحت‌تر این کتاب‌ها پیشنهاد می‌شود که با دادن شناسه به دانشجویان هر دانشگاه، امکان بهره‌مندی از این کتاب‌ها را در هر مکانی حتی خارج از کتابخانه افزایش دهیم.
- افزایش نشر کتاب‌های الکترونیکی فارسی با قابلیت‌های چندرسانه‌ای به دلیل اهمیت آن از سوی کاربران.
- افزایش ارائه کتاب‌های مرجع در قالب الکترونیکی به منظور سهولت جا به جایی و دسترس پذیری و مراجعات مکرر.
- مشخص کردن استانداردهای مخصوص امانت بین کتابخانه‌های این کتاب‌ها از دیدگاه تعداد امانت، افراد امانت گیرنده و غیره.

۱۰. منابع

- آذرنگ، عبدالحسین. ۱۳۸۱. چند نوشتار و گفتار در نشر و ویرایش. تهران: ققنوس.
- آذرنگ، عبدالحسین. ۱۳۸۲. ئی بوک و پی بوک. جهان کتاب ۷(۲۱-۲۴): ۵۶-۵۷.

- بارکر، فیلیپ. ۱۹۹۲. کتاب‌های الکترونیکی و کتابخانه‌های آینده. ترجمه و تلخیص علی مزینانی. ۱۳۷۳. فصلنامه پیام کتابخانه ۴ (۳ و ۴): ۸۷-۹۹.
- لی، استوارت. ۲۰۰۴. مجموعه سازی منابع الکترونیکی (راهنمای عملی). ترجمه محمد زره ساز، علیرضا اسفندیاری. ۱۳۸۴. مشهد: کتابخانه رایانه ای.
- علیدوستی، سیروس، و فاطمه شیخ شعاعی. ۱۳۸۵. فناوری اطلاعات و کتابخانه‌ها. تهران: پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- نیکنام، مهرداد. ۱۳۸۱. کتاب الکترونیک. فصلنامه پیام کتابخانه ۱۲ (۳ و ۴): ۳-۸.
- استیفن، اج، و استورم وایلد. ۱۹۹۸. فصل جدیدی از کتاب‌های الکترونیکی. ترجمه آذین قاضی میر سعید. فرزانه شکوری. ۱۳۸۱. فصلنامه پیام کتابخانه ۱۲ (۱ و ۲): ۳۴-۳۶.
- یعقوبی، جعفر. ۱۳۸۱. کتاب‌های الکترونیکی: مفاهیم، مزایا، و شیوه تهیه. مجله کتابداری ۹ (۳): ۱۲۹-۱۳۸.

Ann Hughes, Carol. ۲۰۰۳. E-books. In Encyclopedia of library and information science ۲: ۹۴۸-۹۸۹. Newyork: marcel dekker, INC.

Cox, John. ۲۰۰۴. E-books:challenged and opportunities. D-Lib Magazine ۱۰(۱۰) www.dlib.org/dlib.htm (accessed March ۱۷, ۲۰۰۷).

Levine Clark, M. ۲۰۰۷. Electronic books and the humanities: a survey at the University of Denver." Collection Building ۲۶(۱):۷-۱۴.

Anuradha, K T and H S Usha. ۲۰۰۶. Use of e-books in an academic and research environment:A case study from the Indian Institute of science. Electronic library & information systems ۴۰(۱):۴۸-۶۲.

<http://ebscohost.com/ehost/detail?vid=۱۱&hid=۱۷&sid=۴da۲f۷e۸-۸d۶e-۴e۸d-۸> (accessed July ۵, ۲۰۰۸).

Littman, Justin. ۲۰۰۴. A circulation analysis of print books and e-books in an academic research library. Library Resources & Technical Services http://www.accessmylibrary.com/coms۲/summary_۰۲۸۶-۱۴۵۹۷۵۴۵_ITM (accessed March ۲۶, ۲۰۰۷).

LYNCH, C. ۲۰۰۱. The battle to define the future of the book in the digital world. First Monday ۶ (۶). http://www.firstmonday.org/issues/issue۶_۶/lynch/index.html (accessed ۳ October ۲۰۰۸).

Sheri, Myers. ۲۰۰۴. E-books and the academic library. Kentucky libraries ۶۸ (۳): ۴-۷. <http://ebsohost.com/ehost/detail?vid=۱۳&hid=۱۰۸&sid=۴da۲f۷e۸-۸d۶e-۴e۸d> (accessed Jun ۱۴, ۲۰۰۸).

Snow hill, Lucia. ۲۰۰۱. Ebooks and their future in academic. D-Lib Magazine ۷(۷&۸). www.dlib.org/dlib.htm (accessed February ۱۳, ۲۰۰۷).

Tedd, Lucy A. ۲۰۰۵. E-Books in Academic Libraries: An International Overview. New Review of Academic Librarianship ۱۱ (۱): ۵۷-۷۸.

Wikipedia. ۲۰۰۷. Comparison of ebook formats. <http://en.wikipedia.org> (accessed April ۱۶, ۲۰۰۷).

پی‌نوشت‌ها

۱. Vannevar Bush
۲. As we may think
۳. Memex
۴. www.gutenberg.org
۵. PDA: Personal Digital Asistants
۶. Mobi pocket
۷. Hiebook
۸. http://www.nist.gov/public_affairs/factsheet/ecommerce.htm#turning
۹. Ebook device
۱۰. Lynch
۱۱. Metedata
۱۲. Stakeholders
۱۳. Library and information service staff
۱۴. Oxford Reference Online
۱۵. Wiley Interscience Online Books

۱۶. Aggregators
۱۷. Sathyanarayana
۱۸. Netlibrary
۱۹. OCLC
۲۰. Safari Tech Books Online
۲۱. Proquest
۲۲. Authors
۲۳. Books from the Past(<http://www.booksfromthepast.org>)
۲۴. Anuradha
۲۵. Michael
۲۶. Denver
۲۷. Sheri
۲۸. Cox

